

MANZINGER KRISZTIÁN*

Függőben?

Sárándi Tamás: *Függőben – A román kisebbség helyzete Észak-Erdélyben (1940–1944)*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület – Kriterion Könyvkiadó 2023. 656 oldal [20. század]

Sárándi Tamás könyvével az elmúlt évek tudományos kutatásainak sorába illeszkedő, mégis hiánypótló kötetet tart a kezében az olvasó. A szerző ugyanis a mű célját jól beazonosítva, teljességre törekvéssel egészíti ki a visszacsatolt Észak-Erdély és a Székelyföld helyzetének elemzését célzó, egyre bővülő számú szakirodalmat. A kötet az 1940–1944 közötti magyar nemzetiségpolitika észak-erdélyi románságot érintő megvalósulását vizsgálja a visszacsatolástól az 1944. március 19-i német megszállásig. Ez önmagában jól lehatárolt, kézzel fogható korlátozást jelent, azonban a kötet ennél szándékoltan többet és kevesebbet is ad. Kevesebbet azért, mert három kiemelt kérdéskörre, az állami egyházpolitikára, az oktatási helyzetre és a közigazgatásnak a román kisebbségre gyakorolt hatására („a magyar polgári közigazgatás mint a nemzetiségpolitika meghatározó intézménye”) szűkül a szerző fókusza, többet pedig azért, mert e kérdéseket olyan tág kontextusban vizsgálja, amelyek jelentősen túllépnek az 1940–1944 közötti időszakon.

Érdemes a kötetet és az általa vizsgált négy évet a szerző által is preferált tágabb perspektívából indulva megközelítenünk. Erdély elvesztése – Ady 1912-es prófécijára ellenére – váratlan sokként érte a magyar közvéleményt az első világháború végén, mely az 1940-es második bécsi döntésre csak részleges orvoslásként tekintett. Ezzel szemben Románia, bár a nagy álmot beteljesüléseként értelmezte az 1918–20-as eseményeket, folyamatosan rettegett Erdély elvesztésétől, és részben emiatt a centralizáló román nemzetállam sokkal kevesebb teret engedett az önszerveződésnek, mint az 1918 előtti magyar világ. Amikor a bécsi Belvedere-ben megszületett az Erdélyt megosztó 1940. augusztus 30-i döntés, akkor mindkét fél remélte, hogy ez egy ideiglenes döntés, aminek kapcsán célként azt határozhatták csak meg, hogy a szükségszerű újracsatlásig rendelkezésre álló időben a lehető legkedvezőbb pozícióba manőverezzék magukat. A kötet címe is talán ezt az ideiglelenséget hivatott érzékeltetni.

* A szerző egyetemi adjunktus, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Nemzetközi Jogi Tanszékének megbízott vezetője.

A nemzetiségpolitika tekintetében tehát kényszerpályára kerültek az országok: Románia számára bekövetkezett a rettegett országvesztés, Magyarország pedig nem – vagy nagy jóindulattal nem sokat – tanulva korábbi hibáiból folytatta a kultúrfőlnyire alapozó politikáját. [Rudolf Kučera (1947–2019) politológusra hivatkozva a Trianon előtti időszak magyar politikáját azért sem érdemes e helyütt bírálni, mert az egybevágott más államok korabeli politikájával, és igazodott a történelmi Magyarország egésze feletti magyar uralom tényéhez.¹ Az 1940-es évek azonban már más idők voltak, de ezt csak kevesen ismerték fel és még kevesebben tudták kimondani.] A könyvben is vizsgált 1940–1944 közötti évek tehát sorsszerűek: két ország, két nemzet összecsapása zajlott ekkor egy mindkettőjük számára kiemelt fontosságú területen – hiszen Erdély a magyar és a román nemzettudatban is kiemelt szerepet játszik.

A könyv öt nagy tematikus fejezetre, egy összegző fejezetre („Konklúzió helyett”) és egy függelékre tagolódik, amit több mint 200 oldalon keresztül jegyzetek követnek, szám szerint 2418 lábjegyzet. Ezután következnek a Forrás- és irodalomjegyzék közel 60 oldalon, végezetül a Névmutató. Az elkészült mű ebből is láthatóan óriási kutatómunka eredménye, és a szerző által definiált, fent jelzett tematikai korlátozások ellenére is fontos hozzájárulás a magyar történelem és nemzetiségpolitika szakirodalmához.

Az első fejezet a magyar és a román nemzetiségpolitika 1868–1944 közötti – tehát még a román állam létrejötte elé visszatekintő – bemutatásával kezdődik. A fejezet lényegre törően ismerteti azt a komplex problémahalmazt, ami a kötet vizsgálati fókuszának háttérét adja. 1918 előtt a magyar, 1920 után a román nemzetiségpolitika dominálta a térséget, az egymást felváltó, de a kialakult helyzet tekintetében a revízióra törekvő/revíziótól rettegő álláspont miatti ideiglenesség-érzet különös helyzetbe hozta a terület egészére aspiráló két nemzetet. A könyv fókuszából fakadóan a magyar nemzetiségpolitika kap nagyobb teret, amit az is indokol, hogy a vizsgált 1868–1944-es időszakban több fordulópontot és azok alapján több időszakot azonosít a szerző: a Trianon előtti, a revíziókat megelőzőt és a revíziós sikerek időszakait. Ez utóbbi jelentős kihívást okozott a magyar állam és politikum számára, hiszen a Trianon utáni két évtized olyan, nemzeti identitásában megerősödött kisebbségi közösségek – így az észak-erdélyi román – kialakulását eredményezte, amelyek alapvető jellemzőiben különböztek a trianoni Magyarországon maradt nemzetiségektől. Az 1940–1944 közötti átmeneti évek részben mégis kevésnek bizonyultak egy új, egységes rendszerbe csiszolt nemzetiségpolitika kidolgozásához, ráadásul – ahogy a szerző rámutat – bizonyos ellentmondások is tapasztalhatók voltak: az egyes észak-erdélyi megyékben a vezetők egyéni hozzáállása mellett jelentősen befolyásolta a magyar kisebbségpolitika

¹ Rudolf Kučera: *Közép-Európa egy cseh politológus szemével*. Budapest: Korma Könyvkereskedelmi és Szolgáltató Bt., Budapest 2008, 83–89. 115–118.

megvalósulását az is, hogy sok esetben az 1940. őszi katonai közigazgatás *ad hoc* megoldásai tovább éltek.

A második fejezet éppen a katonai közigazgatás időszakát tekinti át, először intézményi szempontból a kiépítéstől kezdve, majd a nemzetiségi és az interetnikus kapcsolatok szempontjaiból fontos kérdések vizsgálata következik: a honvédség által elkövetett atrocitások, az internálások és kiutasítások, a román egyházak helyzete – ide véve a templomrombolásokat is –, valamint az oktatáspolitikai. A legérzékenyebb talán mind között az atrocitások kérdése, egyrészt a román történetírás – különösen a Ceaușescu-korszak nacionálkommunista mítoszépítőinek – munkái okán, másrészt a máig meglévő emlékművek és a hozzájuk kapcsolódó hivatalos, de egyoldalú emlékezetpolitika miatt. A szerző ebben a kérdésben szűkszavú, bemutatja a főbb román vádakot, majd – nem hallgatva el a magyar katonaság felelősségét – cáfolja vagy korigálja azokat. (Fontossága miatt jelen sorok szerzője reményét fejezi ki, hogy a két nemzet történései képesek lesznek a belátható jövőben olyan szakmai diskurzus lefolytatására ebben a kérdésben, amely azt kiemelheti a mitikus-szimbolikus viták köréből, hozzájárulva a két nemzet közötti megbékélés előmozdításához.)

A következő három fejezet – a harmadik, negyedik és ötödik fejezetek – szakpolitikai kérdéseket vizsgálnak a maguk részletességében: a magyar kormányzat román egyházak irányában Észak-Erdélyben követett politikáját, az oktatáspolitikát, valamint a polgári közigazgatás működésének nemzetiségi vonatkozású kérdéseit.

A „román” egyházak irányában folytatott magyar politikát különös részletességgel taglalja a szerző, így már a bevezetőben megismerkedünk a Hajdúdorogi Görögkatolikus Püspökség 1912-es megszervezésének előzményeivel, következményeivel és a Trianon utáni helyzetével. Az ortodox egyházak vonatkozásában is a dualizmus idejére való visszatekintéssel kezd Sárándi Tamás, majd Trianon utáni helyzetüket vizsgálja. A legjelentősebb változás is talán ezen a téren következett be az 1918 előtti időkhöz képest: a történelmi tapasztalatok okán a román papság és hívek alpból megbízhatatlannak és államellenesnek számítottak a magyar állam számára. Nem is véletlen, hogy a visszacsatolás után a legfontosabb kérdések az egyház vonatkozásában annak struktúrájához és jogállásához kapcsolódtak. Magyarország azonban ezekben a kérdésekben nem tudott eredményt felmutatni: a román papság általánosságban nem volt érdekelt a megegyezésben, a görög katolikusok esetében a mindkét országgal való kapcsolatait védő Vatikán nem támogatta a Hajdúdorogi Püspökség joghatóságának kiterjesztését, illetve a román püspökségek autonómia nélküli betagozását az Esztergomi Főegyházmegye alá, míg a magyar ortodox egyház megszervezésére tett próbálkozásokat nem kísérte, nem kísérhette siker. A szerző kitér arra is, hogy egyházipolitikai szempontból mindkét román egyház esetében fontos volt – a néhol hatóságilag elősegített – áttérések kérdése a visszacsatolás időszakában, hiszen ezeket az egyházakat Románia – és Trianon után ennek megfelelően már a helyi magyar lakosság és Magyarország

is – románnak tekintette. Az 1940-es felszabadulás után több tízezer ember tért át ezekből nyugati keresztény – „magyar” – egyházakba, ezeket a folyamatokat a szerző dicséretes részletességgel mutatja be.

A negyedik fejezet az oktatáspolitikai kérdéseit járja körbe, ismét meglehetősen széles fókusszal. A visszacsatolást követően a legfontosabb kérdés az iskolafenntartóhoz kötődött: amíg a magyar jogfelfogás számára központi fontosságú alapjog volt az egyházi iskolarendszer léte, addig a román nyelvű közoktatás román egyházak kezébe adása ellen szólt, hogy 1918 előtt azok az irredentizmus melegágyai voltak. Mivel a korabeli felfogás szerint az állami iskolának az asszimilációt kell szolgálnia, így a megoldás – ideiglenesnek szánva – a román időszakban kialakult *status quo* fenntartása lett: az egyházi iskolák létesítésének jogát a magyar egyházak tudták gyakorolni, a román tannyelvű iskolák állami fenntartásúak maradtak. Ez – eltérően a két világháború közti román gyakorlattól, legalábbis papíron – nem eredményezte a román nyelvű általános iskolák megszűnését, miközben jelentősen rontott a helyzeten az, hogy a román nyelvű tanárok túlnyomó többsége távozott az impériumváltás során.

A hivatalos és a tényleges állapot közötti különbség Benisch Artúr közoktatási szakember 1943–44-es felmérése idején vált láthatóvá, az általa készített tervezet pedig azt mutatja – ezt a lehetőségekhez képest részletesen ismerteti is a szerző –, hogy a magyar oktatási kormányzat részéről volt igény az *ad hoc* módon megmaradt és működő román nyelvű állami közoktatás rendszerének rendbe tételére, természetesen az asszimiláció előmozdításának érdekében, arra viszont a háborús események következtében már nem kerülhetett sor. Az oktatáspolitikai sikerességét az is rontotta, hogy a Németország által Magyarországra erőltetett népcsoportegyezmény révén a német közösség iskolái speciális elbánásban részesültek, továbbá a magyar kormány eltérő módon tekintett a trianoni és a visszacsatolt országrészekben élő ugyanazokat a nyelveket beszélő nemzetiségekre. Ez pedig azt eredményezte, hogy az oktatási jogok vonatkozásában a jogegyenlőség elve nem érvényesült a visszacsatolás időszakában.

Az ötödik fejezet a polgári közigazgatás nemzetiségpolitikai vonatkozásait vizsgálja. A szerző itt is a dualizmus kori visszatekintéssel kezdi a bevezetést, de hangsúlyozza, hogy a másik két részleteiben vizsgált kérdéskörtől eltérően a közigazgatás egyrészt sokkal komplexebb rendszer, mint annak nemzetiségpolitikai aspektusai, másrészt 1940 őszén egy személyi állományában szinte teljesen lecserélődött közigazgatás került Észak-Erdélybe. A vizsgálat fókuszában a közigazgatás – illetve az állami vállalatok – alkalmazottainak és tisztviselőinek etnikai összetétele áll, nem pedig például a nyelvhasználat kérdése, ami tekintetében nagyon kevés adat áll rendelkezésre. A kiépült közigazgatásban fontos szerepet játszottak az „ejtőernyősök”, akikre a helyi magyarok is gyanakvással, idegenkedéssel tekintettek, de akik elengedhetetlenek voltak az egységes – az ország teljes területét lefedő – közigazgatási intézményrendszer kiépítéséhez. A visszacsatolás

időszakának közigazgatási intézményrendszere már jóval centralizáltabb, és emiatt az önkormányzatiság is sorvadtabb, mint a dualizmus korabeli. Ez fontos probléma a magyarság számára is, de a kisebbségi románságot még inkább sújtotta, ők ugyanis csak az alacsonyabb presztízsű, döntési kompetenciákat nem biztosító állásokat szerezhették meg, azokat is lakossági arányuknál alacsonyabb mértékben. A legmagasabb tisztséget betöltő kivétel a román származású, de magyar neveltetésben részesült – majd 1944 után Magyarországra távozott – Jurka Fláviusz (Flavius Jurcă) volt, aki a két világháború közötti román Máramaros megyének és 1940–1944 között a magyar Máramaros megyének is prefektusa/főispánja volt.

A függelék áttekinti a bécsi döntést követően, 1940 októberében *ad hoc* módon – elsősorban Románia kérésére – helyszíni körutat tevő német–olasz bizottság (az Altenburg–Roggeri-bizottság) működésének tapasztalatait, majd az általuk tett javaslat alapján és a magyar és a román kormány beleegyezésével 1941-től működött német–olasz tiszti bizottság működését. A szervezési és személyzeti kérdéseken túlmenően a legérdekesebbek természetesen itt azok az ügyek voltak, amelyekkel a bizottság találkozott, ezek az ügyek pedig villanásszerűen mutatnak fel nemzeti-ségi sérelmeket és állami taktikákat a vizsgált korszakban. A fent többször hangsúlyozott ideiglenesség okán a bizottságok működésétől reálisan nem lehetett a konfliktusok féken tartásánál többet várni: a két ország azon törekvései, hogy a másik hibáit felnagyítsák és sajátjaikat elhallgassák, értelemszerűen oltották ki egymást.

Nem könnyű ilyen terjedelmi keretben egy ennyire komplex és hiánypótló – a lehetőségek és az elérhető primer források korlátozott jellege miatt azonban mégis szükségszerűen hiányos – műről átfogó képet adni. Komoly probléma a források hiányossága, erre a szerző is sok helyen utal: nincsenek adatok, az adatok nem pontosíthatók, ellentmondók vagy nem összehasonlíthatók. Ez mindenképp jelentős akadály minden kutató és író számára, Sáránci Tamás azonban kihozta a lehetőségekből a maximumot. A vizsgálat tovább bővíthető, erre a bevezetésben a szerző is utal: elsősorban az önszerveződés és az egyesületi tevékenység az, amelyet az észak-erdélyi román kisebbség esetében érdemes lehet vizsgálni a jövőben. A mű azonban összességében mégis sokkal többet ad, mint amennyit ígér: nemcsak az 1940–44 közötti időszak három fontos kérdésének áttekintését, de azoknak egy komplex értelmezési keretbe illesztését is.

Mindenképpen egyet kell érteni a szerzővel abban, hogy ez a négy év, illetve az ekkori magyar nemzetiségpolitika egy 1868-ban kezdődött korszak lezárása és valamiféle csúcspontja, ami annak köszönhető, hogy az erdélyi magyar társadalmi elit ismét vezető pozícióba került, mielőtt a szovjet–román katonai megszállás elsöpörte a korábbi intézményrendszert 1944 őszén, illetve 1945 márciusában. Abban is egyetérthetünk a szerzővel, hogy az észak-erdélyi románság – és a dél-erdélyi magyarság – sorsa ebben a korszakban volt a legnehezebb, aminek oka leginkább abban rejlett, hogy a két ország a reciprocitás elvét alkalmazva gyakorlatilag spirálként rontotta a nemzetiségek helyzetét, illetve hogy a bécsi döntést mindkét

fél ideiglenesnek tekintve Erdély egészének visszaszerzésére törekedve igyekezett magát kedvezőbb pozícióba hozni.

A kötet annyira kiváló minőségű munka, hogy csak nagyon nehéz rajta „fogást találni”, ha valamit kifogásolni szeretne az olvasó. Jelen sorok szerzője talán csak bizonyos rövidítések használatát látja problémásnak, így különösen Beszterce-Naszód vármegye Beszterceként, illetve Szolnok-Doboka vármegye Dobokaként említését. A végző azonban a gratulációé és a köszöneté: a szerző olyan munkát adott az olvasó kezébe, amely a korszak további vizsgálata szempontjából bizonyosan alapmunkának minősül.